

Водотика С.Г.

МУНІЦИПАЛЬНА МІЛІЦІЯ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ

Посткомуністична та пострадянська модернізація в Україні має шанс на успіх у річниці демократії. Йдеться про багатовимірні інституціональні перетворення в усіх сферах суспільства, передусім у площині демократизації політичних відносин, маркетизації економічних відносин, державного і національного будівництва. У координатах нашої теми основними перешкодами консолідації демократії в Україні як етапу завершення демократичного переходу є: слабкість політичних інститутів, недемократична поведінка еліти, недостатня політична участь населення, криміналізація органів виконавчої влади, в тому числі й ОВС [1, с.26-27].

Наголосимо, що ці риси демократизації українського суспільства зумовлюють той незаперечний факт, що становлення України як розвинутої демократичної, правової держави залежить від ефективної роботи всієї правоохоронної системи. Щоб унеможливити руйнацію демократичних здобутків, необхідно створювати систему забезпечення прав людини як базової складової. Для цього й необхідно реформувати принципи діяльності правоохоронних органів, передусім місцевої (муниципальної) міліції. Саме їх діяльність має бути спрямованою на забезпечення ст.3 Розділу 1 Конституції України: “Людина, її життя і здоров’я, чесність, гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю”. Права і свободи людини та їх гарантії визначають (принаймні, мають визначати) зміст і спрямованість діяльності держави, ОВС. Муніципальна міліція знаходиться у фокусі уваги громадськості, під постійним (інституалізованим чи ні) громадським контролем. Це нормально. Адже відсутність дієвого суспільного контролю над діяльністю міліції може знов перетворити її на активного учасника політичної боротьби. Йдеться про економічний тиск і кримінальне переслідування опозиційно налаштованих політиків, участь у пропагандистських кампаніях (чи зривах подібних кампаній). Місцева влада в обмін на повну лояльність та готовність виконати будь-яке доручення дозволяє муніципальній міліції безперешкодно займатись власним бізнесом і поповнювати свої кишенькові фонди за рахунок співгромадян. Тому головною умовою створення позитивного іміджу муніципальної міліції є її деполітизація та декриміналізація. Йдеться про цілий комплекс заходів [див.2,с.19-57], причому слід розробити дієвий механізм подолання цих явищ: від колегіальних способів обговорення завдань та залучення фахівців до збільшення (у прийнятних межах) прозорості своєї діяльності, підсилення контролю над місцевою міліцією з боку суспільства.

Органи внутрішніх справ України, враховуючи величезну концентрацію засобів владного впливу, можуть і мають стати сьогодні дієвим чинником більш спрямованого і швидшого просування країни до консолідованої демократії. Але для цього необхідно перш за все позбутися внутрішніх негараздів, на які звертає увагу громадськість – зрощення з криміналом, корупція, зловживання службовим становищем тощо. Ці вади можна подолати через декриміналізацію та деполітизацію муніципальної міліції. Далі слід пришвидшити принципovu переорієнтацію діяльності правоохоронців – з карально-репресивного утиску громадян заради якихось “вищих інтересів держави” або окремих можновладців на забезпечення прав і свобод людини, обслуговування інтересів громади, яка є витокom й найголовнішим суддею діяльності державних органів.

Формування позитивного іміджу муніципальної міліції має базуватися на критичному засвоєнні відповідного історико-правового досвіду. Так, МВС України вимагає узагальнення історичного досвіду та наступництво традицій, необхідність подолання негативних стереотипів масової свідомості. За нашим переконанням йдеться про рецидиви оновлення більшовицько-радянських ідеологем і міфологем під нібито “благими” намірами (але цими намірами, як відомо, вистелено шлях до пекла, а не раю) збереження народних історичних традицій.

Зазначимо, що історичні традиції бувають різними – дуже добрими, просто добрими, невизначеними і т.п. Очевидно, що слід не забувати про нейтральні традиції, розвінчувати негативні та пропагувати позитивні. В плані методології наукового пізнання народницький напрямok з його ідеалізацією народних традицій (який, до речі, ніколи не був пануючим у вітчизняній соціології) був подоланий більше століття тому. Сьогодні очевидно, що “народ” також помилявся, помиляється і буде помилятися. Але що ж тоді визначає “оцінку” традицій? Очевидно, що це має бути цілком конкретний часовий і соціально-правовий простір та демократичні цінності сучасної цивілізації. Саме вони мають визначити конкретний зміст, вимоги, подолання стереотипів. Спробуємо пояснити це положення на конкретних прикладах.

Скажімо, вітчизняна традиція виготовлення міцних алкогольних напоїв у домашніх умовах, тобто самогонваріння. Вона склалась за польсько-литовської доби української історії. В той час селяни і міщани мали вживати “aqua vita” у визначених владою місцях з відповідною переплатою. Цю сумну традицію державної горілчаної монополії продовжили російські царі, імператори, більшовицька влада. Причому держава жорстко карала відповідні порушення, на що народ звичайно погано реагував.

Саме тому український народ традиційно вважав право на самогонваріння ознакою “козацької волі”. Відомо, що козацькі послы при укладанні Переяславського договору 1654р. вкрай негативно сприйняли пропозицію московських дьяків заборонити встановлене урядом Б.Хмельницького право вільного винокуріння. І в усіх випадках послаблення економічного диктату держави (часи громадянської війни, непу, перебудови, незалежності) ця традиція неодмінно оживала. Не претендуючи на філологічну досконалість звернемо увагу й на недвозначну семантику ряду відповідних висловів: “Сам п’ю, сам гуляю, сам стелюся, сам лягаю”, “Казьонка”, “Монополька” і т.п. Вкрай негативно оцінювались (і досі оцінюються) відповідні пра-

возастосовчі заходи міліції – “трусіння самогону” порівнювалось з брудною справою “трусіння сажі”.

Очевидно, що до цієї народної традиції слід ставитись однозначно негативно. І в цьому випадку “подолання стереотипів” з нашого боку полягає у роз’ясненні обставин виникнення цієї традиції. Проте не менш очевидно й те, що це роз’яснення має кореспондуватись з продуманими і чесними діями влади. Йдеться про сумний досвід “п’яного бюджету” часів Л.Брежнєва чи “антиалкогольну кампанію” часів М.Горбачова.

Проте чи не найбільш красномовний приклад стереотипу радянсько-більшовицьких часів щодо іміджу міліції пов’язаний з власне самим терміном “міліція”. Так, етимологія терміну “міліція” пов’язана з республіканським періодом держав Давньої Греції і Давнього Риму. Тоді армія складалась з ополчення громадян – народної міліції. До речі, Ф.Енгельс, як один з фундаторів марксизму, саме такий сенс і вкладав у цей термін. Для позначення ж воєнізованих державних правоохоронних структур використовувався більш точний термін “поліція”, що походить від слова поліс, тобто “держава”, “громадська справа”. У подальші часи саме термін “поліція” став домінуючим, у тому числі й у Російській імперії.

Природно, що російська поліція “не жалувала” більшовиків, анархістів, есерів та інший “революційний елемент”. Ця “народна традиція” увійшла з більшовицькою утопічною ідеєю про можливість в умовах “диктатури пролетаріату” заміни професійної поліції народною міліцією. До речі, вона почала формуватись за часи Тимчасового уряду як незаконне озброєне формування з непевних елементів. Згодом, як складова НКВС, вона була змушена приймати участь і у відповідних антинародних акціях. Тому було б доречним повернутися до загальноприйнятої назви “поліція”.

Використання традицій у процесі формування позитивного іміджу муніципальної міліції має базуватись на міцному теоретичному фундаменті. Останнім часом науковці чимало зробили в цьому сенсі.

Щодо історичної складової. Оpubліковано декілька археографічних видань, в т.ч. фундаментальна 3-томна “Історія міліції України у документах і матеріалах. 1917-1990рр.” [4]. З монографічних праць привертають увагу дослідження І.Біласа з історії радянської карально-репресивної системи [5], окремі синтетичні праці, в т.ч. навчальні посібники з історії ОВС та транспортної міліції [6]. Плідно працює над історією державної варті Української держави О.Тимошук [7], аналіз карального апарату самодержавства в Україні на рубежі XIX – XX ст. [8]), персональний склад НКВС України охарактеризовано в публікаціях В.Золотарьова, Ю.Шаповал і В.Пристайко [9].

Чимало праць, хоча вони в значній мірі мають ювілейно-публіцистичний характер, присвячено місцевій міліції – дніпропетровській, київській, донецькій, харківській тощо [див.10]. Значний обсяг інформації щодо традицій діяльності місцевої міліції міститься в дисертаціях з історії міліції, яких захищено понад 20-ти як з юридичних, так і історичних наук. Так, якщо брати останнє 15-річчя, то варті уваги дисертаційні дослідження М.Вайцехівського з історії міліції у повоєнний період, Є.Зозулі щодо діяльності міліції в умовах становлення незалежної України, М.Логоші з історії міліції України у повоєнний період, А.Шевченка з історії міліції України в 1941-1945рр. тощо [див.11].

Водночас практично відсутні синтетично-узагальнюючі праці з аналізом історичних традицій за весь період існування правоохоронних органів, тобто з моменту виникнення державності. Чомусь більшість дослідників воліють розуміти під історією міліції лише радянський період, у крайньому випадку йдеться про 1917-1918рр. [12]. Свого часу автори стверджували, що історію міліції нашого краю слід починати з часів держави Ольвія [13]. Про можливість і нагальну потребу саме узагальнюючих праць свідчить досвід видання київських викладачів А.Чайковського і М.Щербака з історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи України IX – XX ст. [14].

Не отримала комплексного висвітлення в літературі проблема організації, матеріально-фінансового і кадрового забезпечення, правових основ діяльності муніципальної (місцевої) міліції, хоча окремі аспекти узагальнені практиками і науковцями. Йдеться про використання зарубіжного досвіду взаємодії з громадськістю [15], особливості службової діяльності дільничних [16], правову культуру співробітників міліції [17], створення муніципальної міліції як напрямку реформування міліції [18] тощо. Практично єдиним монографічним дослідженням проблем створення муніципальної міліції є дисертація Ю.Кідрука [19].

На жаль, вищенаведене характеризує і реальний стан щодо створення місцевої міліції. В даному випадку зазначимо, що місцева міліція в наших умовах є синонімом адміністративної міліції, до якої мають входити ППС, дозвільно-реєстраційна служба, служба ДІМ, профілактична та податкова міліція. Всі ці служби і мають виділитись в окрему місцеву міліцію, яка підпорядковується місцевим органам влади [20]. Проте, в реальності виникає чимало дискусійних питань – нормативна база, озброєння, чисельність, кошти, місце в правоохоронній системі, матеріальна база, доля інших підрозділів тощо – які має врегулювати “Закон про місцеву міліцію”. Очевидно, що в ході чергової (принаймні, третьої) спроби реформи МВС буде чітко визначено сфери компетенції національної і місцевої міліції. МВС України розробило і передало до Секретаріату Президента України пакет відповідних проектів законодавчих і нормативно-правових актів [21].

З вищезазначеного зрозуміло, що основний шлях підвищення позитивного іміджу місцевої міліції передусім і в кінцевому рахунку збігається з її основним призначенням. Йдеться про забезпечення особистої безпеки громадян, захист їхніх прав і свобод, законних інтересів, запобігання правопорушенням та їх припинення, охорона і забезпечення громадського порядку; виявлення і розкриття злочинів і т.п. Наголосимо, що для муніципальної міліції основним детермінуючим чинником становлення та постійного зміцнення позитивного іміджу є дієва участь у наданні соціальної та правової допомоги громадянам. Відповідно до європейської і світової тенденцій важливим є також сприяння у межах своєї компетенції державним і громадським органам, підприємствам усіх форм власності, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов’язків.

Джерела та література

1. Шаповаленко М. Стан і тенденції демократичних перетворень в Україні // Іменем закону. – 2006.– №38. – С.26–27.
2. Водотика С.Г., Савенок Л.А. Виховання корпоративних цінностей у процесі викладання історико-правових дисциплін: Навч.-метод. посібник. – Херсон: ХЮУ НУВС, 2004.– 72 с.; Водотика С.Г. Соціальні передумови формування позитивного іміджу української міліції // Підготовка спеціалістів-юристів для ОВС: Здобутки, проблеми, перспективи. – Херсон: ХЮІ ХНУВС, 2006.– С.9-13.
3. Історія органів внутрішніх справ. Ч.1. (до початку ХХ ст.). Навч. мат-ли до спецкурсу. – Харків: УВС МВС України, 1989. – 72 с.
4. Історія міліції України у документах і матеріалів / Уклад. і редакц. П.П.Михайленко, Я.Ю. Кондратьєв: У 3-х тт. – К.: Генеза, 1997-2000.
5. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2-х кн. – К.: Либідь, 1994.
6. Гіжевський В.К. Становлення, розвиток та особливості діяльності ОВС на транспорті. Історичний огляд: Навч. посібн./ МВС України, НАВСУ. – К., 1999. – 151 с.; Історія органів внутрішніх справ. - Чч. 1-2.– Харків: ХНУВС, 1999.
7. Див.: Тимошук О.В. Державна варта Української Держави: історико-юридичний аналіз / НАН України; Вища школа права при Інституті держави і права ім. В.М.Корецького; Інститут внутрішніх справ. – К., 1998. – 70 с.; Його ж. Охоронний апарат Української Держави (квітень – грудень 1918р.): Монографія. – Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 462 с.; з цієї проблеми захищена й докторська дисертація в 2000р.
8. Ярмиш О.Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: Монографія. - Харків: Консум, 2001. – 288 с.; Його ж. Наблюдают неотступно ... административно-полицейский аппарат царизма и органы политического сыска на Украине в конце ХІХ – начале ХХ века. – К.: Юриформ, 1992 і т.д. Логічним завершенням цієї праці став захист докторської дисертації.
9. Див.: ЧК – ГПУ – НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю.Шаповал, В.Пристайко, В.Золотарьов; НАН України, СБУ. – К.: Абрис, 1997. – 607 с.; Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення. – К.: Стилос, 2002. – 468 с.
10. Див.: Біографія мужності. Міліція Дніпропетровщини: історія і сучасність / Кер. творч. групи Ю.Е.Черкасов. – Дніпропетровськ: ІМА-прес, 1999. – 184 с.; История Донецкой милиции / Ред. сов.: В.С.Малишев и др.; УМВД Украины в Донецкой обл. – Донецк: Юрпресс, 2000. – 470 с.; Кроки у тривогу / Упор. В.Смоляков. – Львів: Каменір, 1974. – 256 с. (Нариси до 35-річчя міліції Львівщини); Курило С.Г. Жизнь своей не щадя: Из истории милиции Харьковщины / Предисл. А.М.Бандурки. – Харьков: Прапор, 1987. – 294 с.; Нариси історії органів внутрішніх справ Волині / Редкол.: В.А.Ходирев (голова) та ін.; УМВС України у Волинській обл. – Луцьк: Надстир'я, 2000. – 41 с. тощо.
11. Войцехівський М.М. Правові основи організації та діяльності органів міліції України у повоєнний період (1946-1953рр.): Автореф. дис...канд. юрид. наук (12.00.01) / Ун-т внутріш. справ. – Харків, 2001. – 16 с.; Зозуля Є.В. Діяльність міліції України в умовах становлення незалежної держави (90-ті рр. ХХ ст.): Автореф. дис...канд. юрид. наук (12.00.01) / Донецький нац. ун-т. – Донецьк, 2002. – 20 с.; Лагоша М.М. Міліція України в 1946-1956рр.: Автореф. дис...канд. юрид. наук (12.00.01) / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 2000. – 19 с.; Шевченко А.Є. Діяльність міліції України в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.): Автореф. дис...канд. іст. наук (07.00.01) / Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – 17 с.
12. Лободаєв В.М. Українське вільне козацтво (1917-1918 рр.): Автореф. дис...канд. іст. наук (07.00.01) / Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2001. – 20 с.
13. Пашенко О.Ю., Водотика С.Г. З історії правоохоронних органів Південної України. – Херсон: ХФ ЗЮІ МВС України, 1996. – 79 с.
14. Чайковський А.С., Щербак М.Г. За законом і над законом: з історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні (ІХ – початок ХХ ст.). – К.: Україна, 1996. – 269 с.
15. Взаємодія міліції та громадськості в Україні: З використанням досвіду діяльності поліції Великобританії / За заг. ред. А. Дж. Бена, О.Н.Ярмиша. – Харків: НУВС, 2001. – 198 с.; Гижевський В.К., Троилин В.В. Общественность и охрана общественного порядка на железнодорожном транспорте: Учеб. пособ. - К.: Укр. акад. внутр. дел, 1992. – 72 с.; Колпаков В.К. Взаимодействие милиции и общественности в сфере правопорядка: Учебн. пособ. – К.: Укр. акад. внутр. дел, 1993. – 80 с.
16. Охорона громадського порядку на дільниці: Навч. посіб. / І.П.Голосніченко та ін. – К.: УАВС, 1995. – 76 с.; Довідник дільничого інспектора міліції / Під ред. В.Л.Регульського. – Львів: Львів. ін-т внутр. справ при НАВСУ, 1997.- 201 с.; Организация деятельности участкового инспектора милиции: Учеб.пособ. – Луганск: ЛИВД МВД Украины, 2001. – 143 с.; Організація роботи дільничого інспектора міліції щодо запобігання та розкриття окремих видів злочинів: Навч. посіб. / С.В.Бакаєв, П.Д.Біленчук, І.П.Голосніченко та ін. – К.: НАВСУ, 1999. – 75 с.
17. Білий П.М. Правова культура в адміністративній діяльності працівника міліції громадської безпеки: Автореф. дис...канд. юрид. наук (12.00.07) / НАВСУ. – К., 1998. – 16 с.
18. Кравченко Ю.Ф. Актуальні проблеми реформування органів внутрішніх справ України (організаційно-правові питання): Автореф. дис...канд. юрид. наук (12.00.07) / НУВС. – Харків, 2001. – 20 с.
19. Кідрук Ю.В. Проблеми створення і діяльності місцевої міліції в Україні (адміністративно-правові та ор-

- ганізаційні аспекти): Автореф. дис...канд. юрид. наук (12.00.01) / Укр. акад. внутр. справ. – К., 1995.– 22 с.
20. Петков С. Не каральний орган, сервісна служба. До дискусії про створення місцевої адміністративної міліції // Іменем закону. – 2005. – №29. – С.5.
21. Див.: Звернення Колегії МВС України до особового складу внутрішніх справ та громадськості // Іменем закону. – 2006. – №22. – С.2; Ярмиш О., Дурдинець В. Нова модель МВС набуває чітких обрисів, або якою буде міліція в недалекому майбутнього // Там же. – С.6 – 8.

Додонова Г.В.

СУСПІЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Специфічною рисою наукової інтелігенції є її глибокий, органічний зв'язок із життям суспільства. Науково-педагогічні працівники університетів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. не були лише вченими-теоретиками, які були замкнутими в стінах своїх кабінетів, вони чуйно вловлювали та усвідомлювали суспільні потреби й запити свого часу, відіграючи видну роль у суспільному житті країни.

Питанню загальної історії української інтелігенції, її науково-педагогічній, соціально-політичній діяльності присвячена праця Шип Н.А. “Интеллигенция на Украине (XIX в.): Историко-социологический очерк”. Деякі відомості про суспільну діяльність професорсько-викладацького складу надано в узагальнюючих працях присвячених історії українських університетів; в колективних працях присвячених історії різних галузей науки (біології, зоології, медицини, хімії, фізики тощо) та їх представникам, які були опубліковані в “Учених записках Харківського університету” і в колективній праці “Люди русской науки”; в працях, які присвячені життєдіяльності науковців (Верхратський С.А., Жемеров О., Кравченко В., Плачинда В., Селіверстов О. та ін.). Але окремого дослідження, присвяченого вивченню питання участі та внеску наукової інтелігенції в суспільне життя України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. не має. Фактичний матеріал стосовно участі представників науково-педагогічних колективів університетів в суспільній діяльності країни знаходиться в архівних фондах Державного архіву м. Києва (Ф. 16. Київський університет), в щорічних звітах університетів, в періодиці початку ХХ ст. (“Харьковские губернские ведомости”, “Южный край” тощо).

Метою статті є аналіз наслідків участі науково-педагогічних працівників Київського, Харківського та Новоросійського університетів в суспільній діяльності у пореформену добу.

Значних досягнень домоглися вчені в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. в розвитку медичної науки. Найціннішим внеском професора Новоросійського університету, а згодом Харківського – Л.С. Ценковського в скарбницю вітчизняної науки й у справу практичних її застосувань є введення їм у Росії запобіжних щеплень проти сибірської виразки за допомогою отриманих їм вакцин. Сибірська виразка здавна визнавалася одним з найбільш згубних інфекційних захворювань людей і свійських тварин, особливо овець. Десятками й сотнями тисяч гинули щорічно тварини від цієї хвороби, приносячись незлічимі збитки тваринництву й викликаючи нерідко велику смертність серед людей.

У 1881 р. вакцину проти сибірки виготовив Пастер. Патент на спосіб її виготовлення придбала торговельна фірма. Коли в 1882 р. Лев Семенович Ценковський приїхав до Парижа, щоб ознайомитися із способом виготовлення протисибіркової вакцини, йому в цьому було відмовлено. Повернувшись на батьківщину, Ценковський, не маючи ніякої підтримки від уряду, у вкрай несприятливих умовах створив лабораторію на задвірках Харківського ветеринарного інституту. Після наполегливої творчої роботи він винайшов оригінальний спосіб виготовлення вакцини проти сибірки, більш дієвої, ніж виготовленої за методом Пастера. Спосіб виготовлення протисибіркової вакцини за Л.С. Ценковським, з деякими змінами, застосовується й досі. Вчений також брав діяльну участь в організації у Харкові (1887 р.) пастерівської станції, на основі якої пізніше було розгорнуто великий мікробіологічний інститут [3, с. 282]. На рік раніше, у 1886 р. професор Новоросійського університету І.І. Мечников організував в Одесі першу в Росії і другу в світі бактеріологічну станцію, яка відіграла велику роль у впровадженні пастерівських щеплень проти сказу [11, с. 32].

В Новоросійському університеті, а пізніше в Університеті св. Володимира працював професор Григорій Миколайович Мінх. Це була віддана науці людина, яка працювала на користь всього суспільства. Доказами цього можуть бути його спеціальні експедиції з вивчення прокази в Астраханській губернії, на Кубані, в Туркменістані, в Єгипті та Палестині. А також той факт, що Г. Мінх прищепив собі кров хворого на поворотний тиф і тяжко переїхав це захворювання лише для того, щоб довести необхідність боротьби з кровососними паразитами, як можливими переносниками поворотного і висипного тифу і попередити розповсюдження епідемії на території України [3, с. 282].

Професор Новоросійського університету Никола Федорович Гамалія працював над питанням створення протиепідемічної служби в армії й запропонував велику програму робіт з боротьби із заразними хворобами, в тому числі створення спеціальних бактеріологічних загонів, що працювали би на фронті й у прифронтових районах. Ще в 90-х роках ХІХ ст. М.Ф. Гамалія почав брати участь у боротьбі з холерними епідеміями в Одесі, Саратові, Петербурзі, Баку; працював в експедиціях з ліквідації чумних спалахів у Закавказзі й Одесі; розробив широкий план боротьби з холерою в містах шляхом оздоровлення водопостачання, каналізації й т.п. Але план цей не був прийнятий царськими чиновниками, які вважали, що головну увагу в боротьбі з холерою треба приділяти селам [18, с. 610].

З 1895-1912 рр. кафедру патологічної анатомії Університету св. Володимира посідав талановитий вче-